

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fatma ŞENGÜL

Hacettepe Üni.
Sosyal Bilimler Enst.
Sanat Tarihi ABD.
Doktora Öğrencisi

fatmasengul06@gmail.com

0000-0003-4123-9301

10.56387/ahbvedebiyat.1122367

Gönderim Tarihi: 27.05.2022

Kabul Tarihi: 08.09.2022

Alıntı: ŞENGÜL, F. (2022). "Orta Anadolu'da Bizans Dönemi Hıristiyan Hac Yolları". *AHBVÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (7), 11-29.

ORTA ANADOLU'DA BİZANS DÖNEMİ HIRİSTİYAN HAC YOLLARI

ÖZ: Erken Hıristiyanlık tarihinde ilk hac uygulaması Bizans İmparatoru I. Konstantin'in 325 yılında Hıristiyanlığı resmi din ilan etmesinin ardından annesi Helena'yı İsa'nın doğduğu, çarmıha gerildiği ve gömüldüğü kutsal alanları ziyaret edip, kilise inşa faaliyetlerinde bulunmak üzere Kudüs'e göndermesi ile başlamıştır. İlk hacı olarak kabul edilen Helena'nın Kudüs yolculuğu sırasında İsa'nın çarmıha gerildiği haçın parçalarına ulaştığına dair inançların yayılması ile birlikte dördüncü yüzyılda Kudüs'ü ziyaret ve hac faaliyetleri önem kazanmıştır. Hacılar Kudüs'ün yanı sıra Hıristiyanlık adına şehit düşmüş aziz ve azizlere adanan yerleri de kutsal mekânlar olarak görmüş, ziyarette bulunmuşlardır. Hıristiyan hacılar, farklı medeniyetlerin ve dinlerin buluşma noktası olan ve Hıristiyan inananlar için birçok kutsal yeri barındıran Anadolu toprakları üzerinden kutsal toprakları ziyaret etmek için deniz ve kara yoluyla Kudüs'e ulaşmıştır. Bu çalışmada Erken Hıristiyanlık Dönemi'nde hac faaliyetleri ele alınmış olup, İstanbul'dan Kudüs'e uzanan Hıristiyan hac yolculuğunda Orta Anadolu'daki önemli merkezleri ortaya koymak amaçlanmaktadır. Bu kapsamda Helena ve Helena'dan sonra yolculuğa çıkan hacıların kullandığı güzergâhlar, hacıların kaleme aldığı itinerariumlar ve uğradığı yerler tespit edilip, Orta Anadolu'daki hac yolları ve önemli merkezler harita çizilerek belirtilmiştir. Orta Anadolu bölgesinde kullanılan bu yollar Roma resmi/askeri yolunun geçtiği ana noktalar olup, aziz ve azizelerin öldüğü ve röliklerinin muhafaza edildiği yerler ile piskoposluk merkezleri de önem kazanan diğer yerler olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Hac, Hac Yolları, Orta Anadolu, Bizans, Hıristiyanlık.

BYZANTINE CHRISTIAN PILGRIMAGE ROUTES IN CENTRAL ANATOLIA

ABSTRACT: In the history of early Christianity pilgrimage, journeys began with the Byzantine emperor Constantine's declaration of Christianity as the official religion in 325 and sending his mother Helena to Jerusalem to visit the holy sites where Jesus was born, crucified and buried, and construct churches. With the spread of beliefs that Helena, who is considered the first pilgrim, found the parts of the true cross on which Jesus was crucified during her journey to Jerusalem, visit to Jerusalem and pilgrimages gained importance in the fourth century. In addition to Jerusalem, pilgrims visited places dedicated to saints who were martyred in the name of Christianity as holy places. The Anatolian lands, which are the meeting point of different civilizations and religions, contain many holy places for Christians, and Christian pilgrims reached Jerusalem via Anatolia by sea and land to visit the holy lands. In this study, it is aimed to reveal the roads in Central Anatolia in the Christian pilgrimage journey from Istanbul to Jerusalem. In this context, Helena and the routes used by the pilgrims whose journey after Helena and the places were examined and determined pilgrimage routes the important centers, routes in Central Anatolia are indicated with the map drawn. These routes used in the Central Anatolian region are on the Roman official/military road, the places where saints died and their relics were preserved and episcopal centers were other places that gained importance.

Keywords: Pilgrimage, Pilgrimage Routes, Central Anatolia, Byzantium, Christianity.

Giriş

Batı dillerinde hac (pilgrimage) ve hacı (pilgrim) terimleri, Latince’de din dışı kullanımdaki anlamı ile yabancıyı ya da gezgini belirtmek için kullanılan “peregrinatio” ve “peregrinus” kelimelerine dayanır (Maraval, 2002: 63). İbranice ise “hag” kelimesinden gelen hac; kastetmek, yönelmek, ziyaret etmek, gönülden istemek, dönmek ve dolanmak anlamına gelir (Küçük, 2013: 27).

Tüm büyük dinlerde önemli rol oynayan hac kavramı, Hıristiyanlık dininde fiziksel dünya ile manevi dünya arasında ilişki olduğu düşüncesi ile kutsal alanlar, kutsal kabul edilen kişiler ve nesnelere vasıtasıyla kurtuluşa ulaşmayı ifade eder (Ousterhout, 2008: 47). Hıristiyan hacının temelinde Hıristiyanlığın erken dönemlerinden itibaren İsa’nın doğduğu büyüdüğü, acı çikip öldüğü yerleri ziyaret etme arzusu bulunmaktadır. Özellikle İsa’nın çarmıha gerildiği yer Kudüs’ü ziyaret etmek Hıristiyanlar için kutsal sayılmıştır (Runciman, 1969: 68). Yeni Ahit metinlerinde haccın zorunluluğu ile ilgili herhangi bir ifade bulunmamasına rağmen Kanonik İnciller’de belirtilen İsa’nın öğrencilerinden birine “ardımca gel, beni izle” sözünün Hıristiyanlara hac uygulaması için bir çağrı niteliğinde olduğu yorumlanmıştır. Hıristiyanlıkta hac ziyaretleri Bizans İmparatoru I. Konstantin’in 324 yılında tek başına iktidara gelmesi ve 325 İznik konsili sonrası Hıristiyanlığı serbest din haline getirip, 326 yılında annesi Helena’yı Kudüs’e kilise inşa faaliyetlerinde bulunması için göndermesi ile başlamıştır. Böylece Helena’nın Hz. İsa’nın doğduğu, çarmıha gerildiği ve gömüldüğü yerleri ziyaret etmesi Hıristiyan kutsal topraklarına yapılan ilk hac ziyaretidir ve Helena ilk hacı olarak anılır (Gosch ve Stearns, 2007: 42). 326 yılında Helena’nın Golgotha (Calvary) tepesinde İsa’nın çivilendiği çarmıha ait üç parçayı ve üzerinde “Yahudiler’in Kralı” yazan yazıtı ortaya çıkardığına dair efsanelerin artmasıyla Filistin’e hac ziyaretleri başlamıştır (Drijvers, 1992: 101).

Sadece İsa’nın yaşamını sürdürdüğü ve öldüğü topraklar değil aynı zamanda şehit düşmüş aziz ve azizelere adanan yerler de kutsal mekânlar olarak görülmüştür (Koch, 2007: 96-97). Hıristiyanlar, aziz ve martirlerin dileklerini yerine getirecekleri, onları kötülüklerle karşı kouyacakları, hastalıklarını iyileştirecekleri düşüncesiyle bedenlerinin ve rölüklerinin yer aldığı mezarlara ziyarette bulunmuşlardır.

Anadolu’da Hıristiyan hacıların kullandığı yollar üzerinde iki güzergâh bulunmaktadır. Bunlardan ilki İstanbul-Suriye arasındaki Roma askeri yolu iken, diğeri ise Karadeniz üzerinden yapılan yolculuklar olan kuzey yoludur. Anadolu’da bu rotalar üzerinde bulunan önemli merkezler ise Konstantinopolis (İstanbul), Khalkedon (Kadıköy), Nikomedia (İzmit), Nikea (İznik), Ephesos (Efes), Ankyra (Ankara), Iconium (Konya), Kaesareia (Kayseri), Euchaita (Çorum), Hieropolis (Denizli), Khonai, Psidia Antiokheia (Isparta, Yalvaç), Tarsos (Tarsus, Mersin), Seleukeia (Silifke, Mersin), Edessa (Urfa), Myra (Demre), Antiokheia (Antakya)’dır (Keskin, 2018: 896).

Erken Hıristiyanlıkta Hac

Hıristiyanlığın Kudüs’ten Anadolu’ya, buradan da Avrupa içlerine kadar yayılmasında Aziz Paulus’un büyük payı vardır. Kendisini “Ben Kilikya’dan Tarsuslu bir Yahudi, hiç de önemsiz olmayan bir kentin vatandaşıyım” olarak tanıtan Paulus, Barnabas ile gerçekleştirdiği misyonerlik faaliyetlerinde “günahların İsa aracılığıyla bağışlanacağı, Musa’nın yasası ile aklanamayacağı” mesajını bildirmiştir (Elçilerin İşleri, 21: 29; 13/38-39).

Dört kez misyon yolculuğuna çıkan Paulus, ilk misyon yolculuğunu 46-48 yılları arasında gerçekleştirmiştir (Elçilerin İşleri, 13:1;14:28). Barnabas ile çıktığı bu yolculuğa Antiokheia (Antakya)’dan başlamış, buradan Seleucia (Samandağ) liman kentine uğradıktan sonra gemiyle Kıbrıs’a gitmiş, Kıbrıs’ta bir süre konakladıktan sonra tekrar deniz yoluyla Antalya limanına geçmiştir. Buradan karayoluyla yolculuğuna devam ederek Perge (Aksu)’den Psidia Antiokheia (Yalvaç), Iconium (Konya), Karaman’da Lystra (Hatunsaray) ve Derbe (Aşiran Köyü)’ye uğrayarak buralarda vaazlar vermiş ve birçok kişinin Hıristiyan olmasını sağlamıştır. Daha sonra aynı yolu takip ederek Attalie (Antalya)’ye dönmüş ve buradan Antiokheia (Antakya)’ya giderek yolculuğunu sonlandırmıştır (Harita 1) (Elçilerin İşleri, 13: 1-14: 28).

Harita 1: Aziz Paulus'un 1. Misyon Yolculuğu (https: bible.org)

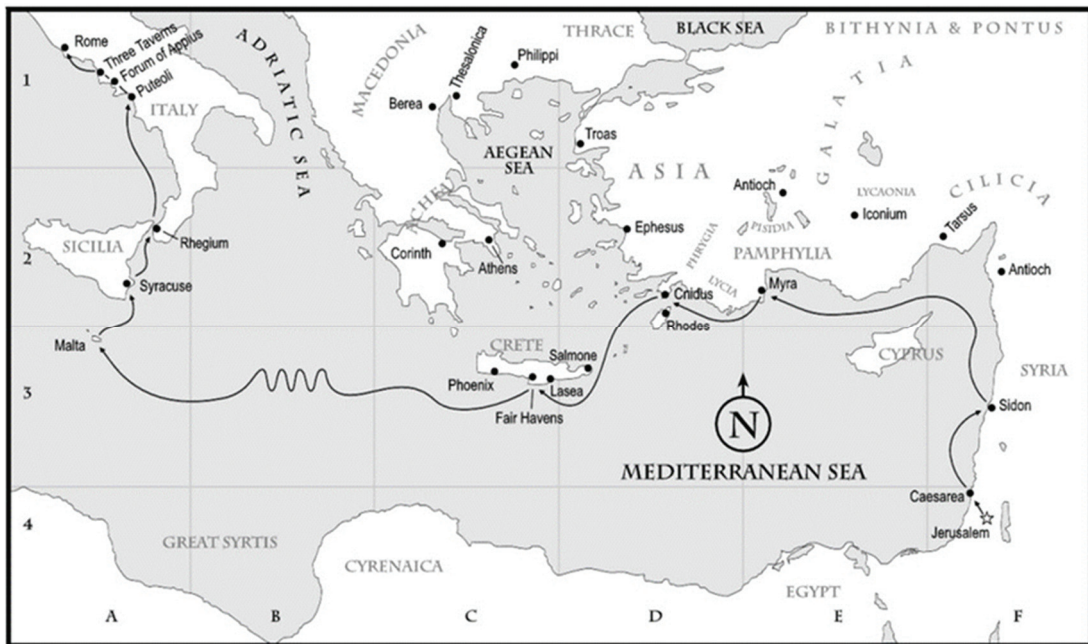

Harita 2: Aziz Paulus'un 2. Misyon Yolculuğu (https: bible.org)

İlk yolculuğundan kısa bir süre sonra Anadolu, Yunanistan ve Balkanlar'da misyon faaliyetlerinde bulunmak için 49-52 yıllarında ikinci misyon yolculuğuna çıkan Paulus, Antiocheia (Antakya)'dan başladığı yolculuğunda Karaman, Derbe, Lystra, Phrygia, Galatia, Mysia ve Troia'da faaliyetlerini sürdürmüştür. Daha sonra gördüğü bir rüya ile Makedonya'ya geçerek Makedonya ve Yunanistan'da Niapolis, Philippi, Apollonia, Selanik ve Korint şehirlerine ziyarette bulunur. Buradan deniz yolu ile Efes'e geçer ve bir süre burada kaldıktan sonra deniz yoluyla Filistin'e, buradan da Kudüs'e ulaşır. Kudüs'te kısa bir süre kaldıktan sonra Antakya'ya geri dönerek ikinci yolculuğunu tamamlamış olur (Harita 2) (Elçilerin İşleri:15: 36-18: 22). Aziz Paulus'un ikinci seyahati sırasında izlediği yolları takip ederek sırasıyla Tarsus, Silifke, Mut ilçelerinde Aziz Paulus'un doğduğu ve yaşadığı yerler ile Paulus ve Hıristiyan azizlerin anısına yapılmış erken dönem kiliselerini görmek mümkündür.

Harita 3: Aziz Paulus'un 3. Mision Yolculuğu (https: bible.org)

Harita 4: Aziz Paulus'un 4. Mision Yolculuğu (https: bible.org)

53-57 yıllarında Antakya'dan yola çıktığı üçüncü yolculuğu ise dört yıl sürmüştür. İlk olarak Galatia ve Phrgia bölgelerinde daha önceden oluşan cemaatlere ziyaretlerde bulunup, Efes'e geçer. Üçüncü yolculuğunun büyük bir kısmını Efes'te geçirdikten sonra Makedonya'ya oradan da Yunanistan'a geçer. Yunanistan'da üç ay kaldıktan sonra Makedonya üzerinden Troya'ya, daha sonra karayoluyla Asos'a geçerek gemiyle Milet'e ulaşır. Buradan deniz yoluyla Rodos ve Patara'ya uğradıktan sonra, Suriye'ye giderek deniz yoluyla Caesarea'ya ulaşır ve karayolu ile Kudüs'e giderek üçüncü yolculuğunu sonlandırır (Harita 3) (Elçilerin İşleri, 18: 23-21: 16).

58-64 yıllarında yargılanmak için Roma'ya Sezar'ın huzuruna götürülen Paulus, Romalı askerler eşliğinde Kudüs'ten Roma'ya gitmek üzere son mision yolculuğuna başlar. Sidon, Kıbrıs, Myra ve Rodos güzergâhını takip ederek Malta'ya gelir. Deniz yoluyla Malta'dan Sicilia'ya buradan Puteoli'ye sonrasında da Roma'ya ulaşır (Harita 4) (Elçilerin İşleri, 27-1-28: 15).

Hıristiyanlığın ilk iki yüzyılı Filistin'e hac ziyaretleri kolay olmamış, Roma yönetimi İmparator Titus tarafından tahrip edilen Filistin'e yolculuk yapılması onaylanmamıştır. Hadrian döneminde (117-138) Kudüs yeniden inşa edilmiş, Calvary tepesinde zarar gören Venüs tapınağı onarılmıştır. Üçüncü yüzyılda Kudüs'ü ilk ziyaret edenler Caesarea- Mazaca piskoposu Firmilian ile ilerleyen yıllarda Kapadokya piskoposu Alexander olmuştur. Aynı zamanda bu dönemde Origenes Hıristiyanlık dünyasına "İsa'nın ayak izlerini takip edin" duyurusu yapmıştır (Runciman, 1969: 68-69). Kudüs'ün hac merkezi haline dönüşmesi ise İmparator Konstantin'in 324 yılında tek başına iktidara gelmesi ile birlikte 325 İznik Konsili sonrası Hıristiyanlığı serbest din haline getirip, annesi Helena'yı Kudüs'e göndermesi ile gerçekleşmiştir. Helena'nın Kudüs yolculuğu hac mekânları olacak kutsal mekânların belirlenmesinin ilk işareti olmuştur. Konstantin'in Kudüs'te Kutsal Mezar Kilisesi ve Bethlehem (Beytullahim)'de Nativity (İsa'nın Doğumu) Kilisesi'ni inşa ettirmesi ve 326 yılında Helena'nın İsa'nın gerildiği çarmıha ait parçaları bulduğuna inanılması ile birlikte Filistin'e hac akınları başlamıştır (Maraval, 2002: 66-67).

Helena'nın Filistin yolculuğuna dair doğrudan bir kaynak bulunmazken yolculukla ilgili bilgilere Eusebius'un, *Konstantin'in Vitası* eserinin III. cildinde 42-47 paragraflarda yer verilmiştir. 25-41 paragraflarda Kudüs ve Bethlehem'deki kiliselerden, sonrasındaki paragrafta doğrudan Helena'nın Konstantinapolis, Nicomedia ve Mamre'de inşa ettirdiği kiliselerden bahseder. Eusebius, Helena'nın hem Konstantin hem de caesar olan torunları adına dua okumak, tanrıya olan şükranını sunmak ve tanrıya olan dini görevini yerine getirmek üzere "İsa'nın ayak izlerini takip edin" sözüne uyarak kurtarıcı İsa'nın ayağını bastığı yerlere duyduğu saygı neticesinde kutsal toprakları ziyaret ettiğinden bahseder (Eusebius, 1999: 137). Helena'nın yolculuğunda Filistin'deki kiliselerin inşası dışında alçak gönüllüğü, cömertliği ve yardımseverliği üzerine yoğunlaşan farklı amaçları bulunmaktaydı (Drijvers, 1992: 65). Doğu eyaletlerine yaptığı bu sefer sırasında faydalı işler yapmış, ona ulaşan kişilere ve bölgede gittiği kiliselere, manastırlara, hastanelere ve yetimhanelere yardımlarda bulunarak cömertliğini sergilemiştir (Norwich, 2013: 6). Askerlere, kimsesiz ve yoksullara para ve kıyafetler dağıttı. Kimilerini hapisten, yaşadıkları zor koşullar altındaki kölelikten serbest bıraktı; kimilerini haksız baskılardan kurtarıırken kimilerinin de sürgünden geri dönmelerini sağladı (Eusebius, 1999: 138).

Helena'nın ziyareti sırasında İsa'nın çivilendiği çarmıha ait üç parçayı bulduğuna inanılır. Golgota tepesinde Venüs tapınağının altında bulunduğu inanılan İsa'nın çarmıhının üzerindeki haç parçasında yazılı olan "Yahudilerin Kralı İsa" olan yazıtı ulaşır. Helena Kudüs piskoposu Macarius'un yardımıyla hasta bir kadının gerçek haça dokunup iyileşmesi mucizesi ile gerçek haçı test eder. Sonrasında haça çakılmış olan üç çiviye ulaşır. Çivilerden birini tacına taktırır, diğer iki çiviye Konstantin'e verir. Konstantin ise çivilerden birini atının dizginlerine diğerini ise miğferi üzerine taktırır. Haçın Konstantinopolis'e ulaşmasının ardından Konstantin haçın bir parçasını annesinin şehri ziyaretinde kaldığı ve bir kiliseye dönüştürülmesini emrettiği Sessorium Sarayı'na konulması için Roma'ya göndermiştir (Norwich, 2013: 61; Drijvers, 1992: 101; Timothy, 1991: 909).

Fotoğraf 1: Gerçek Haçın Bulunuşu Nationale El yazması, Paris, 9 yy başı

Helena'nın 326'da başlayan Kudüs yolculuğu, Hıristiyan kutsal topraklarına yapılan ilk hac ziyaretidir. Yolculuğa Roma'dan başlayan imparatoriçe buradan kısa bir süre önce oğlu tarafından yeni kurulan Bizans'ın başkenti Konstantinopolis (İstanbul)'e ulaştı ve Roma askeri yolunu takip etti (Gosch ve Stearns, 2007: 42). Roma yol sisteminde İmparator Diocletianus (284-305) döneminde 292 yılında değişikliğe gidilmiş, Nikomedia'nın (İzmit) Roma İmparatorluğu'nun dört başkentinden biri olması ile bu yöne doğru giden yollar önem kazanmıştı. 330 yılında İmparator Konstantin'in imparatorluğun yeni başkenti olarak Konstantinopolis'i (İstanbul) ilan etmesi ile İmparatorluğun merkezi Roma değil Konstantinopolis (İstanbul) olmuş, artık bu yöndeki yollar önem kazanmaya başlamıştır (Ramsay, 1960: 77).

Helena'dan Sonra Hac Yolculukları

Helena'nın hac yolculuğu sonrasında dördüncü yüzyıldan itibaren Kudüs'ü ziyaret ve hac önem kazanmış; Hıristiyan hacılar, İsa'nın doğduğu ve öldüğü kutsal toprakları ziyaret etmek için deniz ve kara yoluyla Anadolu üzerinden Kudüs'e ulaşmışlardır (Vikan, 1982: 4-5).

Avrupa'dan yola çıkan hacıların kutsal topraklara ulaşmak için deniz ve karayolu olmak üzere iki seçeneği vardı. Deniz yolunun pahalı olması, Akdeniz'de karşılaşılabilecek korsan saldırıları, fırtına ve pusulaların olmaması gibi nedenlerden dolayı karayolu ile seyahat daha çok tercih edilmekteydi. Deniz yolu ile gelenler tıpkı antik dönemdeki gibi sahil yolunu takip etmiştir. Örneğin, Roma'dan yola çıkan hacı Paulus, Sicilya'nın daralmasına dek İtalya'nın kıyılarını takip ederek, Yunanistan'ın güneyine (Methane) ulaşmış, sonra Rodos'u geçerek Anadolu kıyısını Likya'ya kadar takip ederek Piskopos Epiphanius'u görmek için Kıbrıs'a uğramış ve son olarak Antakya limanına ulaşarak yolculuğuna karadan devam etmiştir. Hacı Plaisance gibi kimisi Tyr'e inerken, kimisi de Caesera, Ascalon ve Gazze'deki Maiouma'ya inmiştir. Beşinci yüzyılın başında Narbonne'den gelen bir hacı Akdeniz'in Afrika kıyılarını takip ederek Gaulic limanından Kartaca'ya ulaşmış sonra Libya sahili boyunca deniz yoluyla Mısır'daki İskenderiye'ye geçerek Filistin'e karayolu ile ulaşmıştır (Maraval, 2008: 35).

Karayolu ile seyahat eden hacılar için Anadolu'da iki farklı güzergâh bulunmaktadır. Bunlardan ilki, batıdan gelen hacılar için, İstanbul- Suriye arasında uzanan Roma resmi/askeri yoludur. Diğer yol ise kuzey yoludur. Karadeniz üzerinden yolculuk yapan hacılar, Samsun, Trabzon limanlarına gelip, oradan yolları üzerindeki önemli dinsel yerlere uğrayarak Kudüs'e doğru devam etmişlerdir (Harita 5) (Keskin, 2018: 896).

Helena'dan sonra hacıların Anadolu'da kullandığı Konstantinopolis (İstanbul)'ten Chalkedon (Üsküdar), Nicomedia (İzmit), Nicaea (İznik), Ancyra (Ankara)'ya, oradan da Tarsus, Antiochia (Antakya)'ya ve daha ileride Kudüs'e kadar uzanan yol Roma Dönemi'nde ana yol olup, Konstantinopolis (İstanbul)-Antiochia (Antakya) arası Jerusalem (Kudüs)'e gidebilmek için hacıların kullandığı başlıca karayolu olmuştur (Harita 5). Bu yolun önem kazanması ise imparatorluğun Hıristiyanlaşma etkileri ile başlamıştır. Konstantinopolis, Ancyra ve Kilikya Kapıları arasında uzanan yolun tümüne Romalılarca bir isim verilmişse de günümüze dek gelmemiş ancak yolun Toros dağlarındaki kesimi Via Tauri olarak adlandırılmıştır (French, 1981: 16- 17). Batı'dan gelen hacılar Konstantinopolis (İstanbul)'e ulaştıktan sonra ilk olarak deniz yolu ile Khalkedon (Kadıköy)'a ulaşip sonra Dakibyza (Gebze), Brunca (Yarımca Körfezi)'yi geçip, Nikomedia (İzmit)- Nikaia (İznik) arasında yol güzergâhını, Nikaia'dan sonra ise; modern karayolunu takip etmişlerdir (French, 1981: 17; Stewart, 1887: 11). Nicomedia (İzmit)'dan sonra Başiskele Köprüsü ve Eribolon (İhsaniye) üzerinden Nicaea (İznik)'ya ulaşan hacı yolu, Schinae (Karadin) 'den sonra Choegia (Medetli)'ye kadar uzanır. Juliopolis (Sarılar Köprüsü) üzerinden ise Ancyra (Ankara)'ya ulaşıyordu (Harita 5) (Stewart, 1887: 11-12).

Avrupa'dan Kudüs'e seyahat eden hacıların takip ettiği yol hakkındaki bilgilere hacıların kaleme aldığı notlar olmak üzere seyahat kitapları, tarihsel metinler, azizlerin mucizevi efsaneleri ve kutsal alanlardaki mezarların varlığından ulaşılabilmektedir (Vikan, 1982: 3). 326 yılında Helena'nın hac yolculuğunu başlatması ile birlikte 333 yılında kutsal toprakları ziyaret eden ve seyahatini kaleme alan Bordeaux'lu hacının Helena'dan kısa bir süre sonra yolculuğa başlaması Helena'nın kullandığı güzergâhı takip ettiği düşüncesini doğurmaktadır (Tablo 1).

Kimliği bilinmeyen Bordeaux'lu hacının Latince olarak kaleme aldığı Itinerary en eski Hıristiyan yol rehberidir. Itinerarium Bordeaux'ta toplanan bilgiler, Bordeaux'tan Kudüs'e kadar tek bir rotanın tarifini içermektedir ve yolculuk süresince gidilen yerler, mesafeler, konaklama ve mola yerleri belirtilmiştir. Yolculuğa Fransa'dan başlayan hacı, Garonne Nehri'nin güneyine uzanan bir yol takip eder. Adriyatik kıyısından aşağı inerek karayoluyla İtalya, Milano ve Tuna üzerinden Anadolu'yu ve Suriye'yi geçerek Kudüs'e ulaşır. Hacı, Chalkedon (Kadıköy)'den 30 Mayıs'ta çıktığı yolculuktan 11 Aralık'taki dönüşünde aynı güzergâhı kullanarak Konstantinopolis'e ulaşmıştır (French, 2016: 15; Stewart, 1887: 11-14).

Bordeaux, üçüncü yüzyıla ait yol rehberi olan Antonine Itinerary ile benzer güzergâh takip etmiştir. Köy, kasaba ve şehirleri ana yol güzergâhları boyunca listeleyen orijinal Roma belgesinin bir kopyası olan Antonine Itinerary'de verilen yollar Orta ve Doğu Anadolu, Galatya ve Kapadokya eyaletlerinde yoğunlaşmıştır: Bithynia ve Kilikya'yı da içeren Antiochia'dan Chalkedon'a giden yol; Lampsacus'tan Pergamum'a doğru Laodicia'ya ve Kilikya'daki Anazarbus'tan Caesaria'ya giden yoldur (French, 2016: 11).

Yolculuğu sırasında tuttuğu günlükler ile hac yolculuğunun içeriği hakkında bilgi sahibi olduğumuz bir diğer hacı, Galyalı bir kadın olan Egeria'dır. Gerçek kimliği hakkında sınırlı bilgi olan hacı Egeria 381-384 yıllarında kutsal topraklara ayrıca Mısır ve Suriye çöllerindeki manastır ve din adamlarını ziyaret için hac yolculuğu yaptı (Drijvers, 1992: 91; Arslan, 2012: 6). Her yıl 14 Eylül'de Kutsal Kabir Kilisesi'nin önünde piskopos tarafından Hıristiyan topluluğu ve hacılara gerçek haçın kalıntısının gösterildiğine şahit olduğundan bahsetmiştir (Drijvers, 1992: 89-91). Egeria Anadolu'da Bithynia, Kapadokya, Kilikya'yı geçerek Tarsus ve Antakya üzerinden Suriye ve sahil yolu boyunca ilerleyip Filistin'e ulaşmış, dönüşte aynı güzergâhı kullanmıştır (Arslan, 2012: 7). Günlüklerin Anadolu ile ilgili bölümlerinde; Konstantinopolis (İstanbul), Antiocheia (Antakya), Edessa (Şanlıurfa), Harran, Isauria Seleucia'da (Silifke) Azize Tekla'nın Martyriumu'ndan bahsedilmektedir. Kral Abgar'ın Edessa'da geçen hikâyesi, Hz. İbrahim'in evi, Hz. Yakup'un kuyusu, Aziz Thomas'ın Martyriumu, Azize Euphemia'nın Martyriumu dikkat çekenlerdir (Arslan, 2012: 8). Egeria, Kudüs dönüşünde Antiocheia (Antakya)'ya geçer ve Antakya üzerinden Edessa (Şanlıurfa) ve Harran'ı ziyaret eder oradan tekrar Antiocheia (Antakya)'ye geri döner. Mektuplarında "kız kardeşlerime... " şeklindeki hitap üslubu ile Ephesus'a (Efes) Aziz Yuhanna'nın Martyriumu'na da bir ziyarette bulunmak istediğini dile getirmiştir ancak metnin sonraki bölümü günümüze ulaşamamıştır (Arslan, 2012: 7).

Kudüs yolculuğu dönüşünde Antiocheia (Antakya)'ya, Antakya üzerinden Edessa (Şanlıurfa) ve Harran'ı ziyaret sonrası tekrar Antiocheia (Antakya)'ye geri dönen Egeria, 384'ün baharında Antiocheia'dan Konstantinopolis (İstanbul)'e giderken Aziz Paulus'un kenti Tarsus'u ziyaret edip kıyıya doğru bir yürüyüş yolculuğu yaptı. Azize Thekla kült merkezi ve kadın papaz yardımcısı Marthana'ya bir ziyarette bulunmak için Isauria Seleukeia (Mersin)'ya ulaşmayı amaçlıyordu. Egeria, Azize Thekla'nın Seleukeia'ya yaklaşık 1.500 adımlık bir tepe üzerinde olduğunu ve manastırın birkaç kadın ve erkek keşişten oluştuğunu, martyrium içeren devasa duvarla çevrili bir kilisenin yer aldığını yazmıştır. Tepenin zirvesinden belirtilen yol muhtemelen deniz kıyısına ve Korasion'un eski limanına inmek için hac merkezi üzerinden geçmektedir. Söz konusu kilisenin altında Thekla tarafından kullanıldığına inanılan kript, hacılar ve ziyaretçiler tarafından ibadet nesnesi haline gelmiştir (Koç University Center, 2008: 173-175).

Sadece İsa'nın yaşamını sürdürdüğü ve öldüğü topraklar değil aynı zamanda şehit düşmüş azizlere adanan yerler de kutsal mekânlar olarak görülmüştür. Konstantin döneminde martirlerin mezarları kiliseler içerisinde yer almış ve inananlara ziyaret etme imkanı tanınmış, Roma St. Peter, Kudüs Kutsal Mezar Kilisesi, Beytullahim Doğuş Kilisesi ve Trier Katedrali hac merkezleri olmuştur. Dördüncü yüzyılın sonu ve beşinci yüzyılda birçok martir ve aziz için yapılan kiliseler büyük boyutlu mekânlar olarak standart bir plan yerine ziyaret edilen mezar ya da nesnenin konumuna göre bir plan oluşturulmuştur (Koch, 2007: 96-97).

Hacılar ziyaret ettikleri yerlerde bulunan kutsal kalıntıları satın alarak ülkelerine götürmek ve kalıntılarının yer aldığı kiliselerin kutsallığını arttırmayı amaçlıyordu. Erken Hıristiyan döneminde yaşamış olan aziz ve şehitlerin çoğunun Doğu'da yaşamasından dolayı ziyaret yoğunluğu doğuya yönelik olmuştur. Bu dönemde azizlerin mezarlarına uğrayıp dua etmenin ve azizlerden beklenti içinde olmanın doğru olmadığını savunanlar olsa da; Aziz Ambrose kalıntılarının faydalı olduğuna ve diğer kalıntıların da çıkarılması gerektiğini desteklemiştir. Özellikle Kayserili Aziz Basil kalıntılarının ilahi güce sahip olduğunu savunanlar arasında yer almış ve kalıntıların buldukları yerde kalmasını savunmuştur (Runciman, 1969: 69).

Anadolu'da ise çoğunluğu sadece yerel halk tarafından ziyaret edilse de bazı şehitler evrensel ün kazanmıştı. Örneğin Efes'teki Aziz Yohannes'in mezarı dördüncü yüzyılın başlarında önemli bir martyrium olarak yüceltilmiştir. Kısa bir süre sonra Justinianus (527-567) tarafından kilise olarak değiştirilen bazilika on dördüncü yüzyılda kentin Selçuklu hâkimiyetine girmesine kadar ziyaret edilmiştir. Bu şehirde efsaneleri ile ünlü olan ve yaşadıkları mağaranın beşinci yüzyılda büyük bir mezar yapısına dönüştürülen Yedi Uyurlar'ın bazilikası da şehirde diğer ünlü mabetler arasındaydı (Maraval, 2008: 31; Koch, 2007: 246). Beşinci yüzyılın başlarında Konstantinopolis'in karşısında Khalkedon (Kadıköy)'de Aziz Euphemia'nın mezarı, kemiklerinden düzenli olarak kan damladığına inanılması ile ünlüydü ve Hıristiyanları buraya çekiyordu (Maraval, 2008: 31). Ayrıca Kapadokya'da sayısız şehit bulunuyordu (Maraval, 2002: 69). Kapadokyalı martyrlar arasında şu isimler sayılabilir: Hyacinthus, Kyrillos, Markurios, Eustratios, Auxentios, rahibe Khreste ile Kalliste ve Sebasteia'nın Kırk Asker Şehidi (Ak-yürek, 1998: 232). Anadolu'nun güneyinde ise Aziz Nikolas'ın mezarı ilgi çekmekteydi (Maraval, 2008: 31).

Hıristiyan hac ziyaretleri beşinci yüzyılın ortalarında putperest filozofun kızı ve II. Theodosius'un eşi olan imparatoriçe Eudocia'nın Kudüs'e gitmesi (439) ve Aziz Lucas tarafından çizildiği düşünülen Meryem'in portresini Konstantinopolis (İstanbul)'e göndermesi ile popüler hale gelmiştir. Böylece imparatoriçenin destekleyici bu davranışı Konstantinopolis'te olduğu kadar batıdaki Hıristiyanların da ilgisini çekti (Runciman, 1969: 69). Beşinci yüzyılın başlarında Konstantinopolis "Yeni Kudüs" veya "İkinci Kudüs" unvanı kazandı ve zamanla İsa'nın çarmıha gerildiği kutsal şehre rakip hale geldi. Yeni Ahit'te belirtilen kutsal yerlere sahip olmasa da İsa'ya ait önemli emanetler, mucizevi ikonlar, azizlere ait kalıntılar kiliselerde saygı objesi olarak biriktirildi. 635 yılına kadar Gerçek haç'ın bir kısmı Konstantinopolis (İstanbul)'e getirildi (Talbot, 2008: 40).

Hac ziyaretleri yedinci yüzyılda Araplar'ın kutsal toprakları fethine kadar binlerce kişi tarafından kesintisiz olarak devam etmiştir (Baldwin, 1969: 76). Orta Çağ şartları hac için çok

elverişli değildi. Yedi- dokuzuncu yüzyıllardaki Arap işgalleri şehirlerin çöküşüne sebep olurken uzun mesafeli seyahatleri de engellemiştir (Foss, 2002: 129). Yedinci yüzyılda Kudüs'e hac ziyaretleri zorlaşınca Bizanslılar başkent Konstantinopolis, Yunanistan ve Anadolu'da kutsal ikonlara, azizlerin şifa kalıntıları ve keşişlerin yaşadığı yerlere daha kısa haclara yöneldiler (Talbot, 2008: 40). Onuncu yüzyılda ise Hz. İsa'nın yüzünü yansıtan kutsal mendil (mandylion) ve İsa'nın yüz hatlarının izini taşıyan kutsal seramik karo (keramion) Büyük Saray'ın Phokas Şapeli'ne getirildi (Talbot, 2008: 40). Onuncu yüzyılda artan büyük hac ziyaretleri döneminde Hıristiyan hacılar için Venedik ve Bari'de doğrudan Trablus veya İskenderiye'ye giden gemi ile seyahat kolaydı. Fakat hacılar büyük Kutsal Emanet koleksiyonunu ziyaret etmek amacıyla İstanbul'a uğramayı ve oradan deniz yolu ile ya da Bizans askeri yolunu kullanarak karayolu ile seyahat etmeyi tercih ediyorlardı.

On birinci yüzyılın ortalarında kutsal toprakları ziyaret etmek isteyenlerin sayısı artmış, Hıristiyan hacıların sayısı binlere ulaşmıştır (Baldwin, 1969: 76). Bu dönemde Batı Avrupa'dan dönüş zamanı belli olmayan büyük hac dalgaları yaşanmıştır. Hac için yola çıkanlar bazen küçük gruplar bazen de sayıları binleri aşan kabileler halinde yolculuğa çıkmaktaydı. 1064-1065 yıllarında Alman piskoposların liderliğindeki hac yolculuğundaki kabilede kadın-erkek 7.000 civarında hacıdan oluşan büyük bir topluluk yer almıştı. Kafilenin kontrol ve güvenliği için büyük lordların silahlı muhafızlarını getirmelerine de müsaade edilmiştir (Runciman, 1969: 76).

1149 yılında ise İsa'nın çarmıha gerildikten sonra üzerine yatırıldığı mermer Efes'ten getirilip Pantakrator Kilisesi'ne yerleştirildi. Konstantinopolis (İstanbul)'te çoğu hacı için ilk durak, mozaik ve mermerlerin ihtişamı ile ilgi gören Hagia Sophia Kilisesi idi. Burası tıpkı Rus hacılar tarafından kutsallaştırılan Golgotha Konstantin Kilisesi'nde yer alan Meryem ikonu gibi birçok ikon barındırıyordu. Mamre'den İbrahim'in taş masası, Aziz Petrus'un zincirleri, John Chrysostom patrikliğe bağlı çalışanların ve on üçüncü yüzyılda da Patrik Arsenios'un kalıntıları gibi birçok kutsal kalıntıya sahipti. Kolonlara yerleştirilen çeşitli azizlerin kalıntılarının mucizevi tedaviler sağladığına inanılıyordu. Rus hacı Antonius Novgorod, 1200 yılında Aziz Gregory'nin sütunu pirinç levhalarla kaplanmış olduğundan hem erkek hem de kadınların tedavi için bedenlerini sütuna sürdüklerinden bahsetmiştir. Paskalya haftası öncesinde kilisenin kuzey koridorunda İsa'nın çarmıha gerildiği kalıntılarının sergileniyor olması bu kiliseyi ziyaret etme sebeplerindendi. Hatta 1349 yılında Novgorod'lu Stephen isiminde hacı bu döneme denk gelip görme şansı yakalamıştır. Özellikle beşinci yüzyılda Konstantinopolis'e getirilen Meryem'in kıyafeti Blackernai Kilisesi'ni (Meryem Ana Ayazması) cazip hale getirmiş olup, ziyarette bulunan hacılar taş bir tabutta muhafaza edildiğinden bahsetmişlerdir. Fakat 1204'te Latin fethi sırasında ortadan kalkmıştır (Talbot, 2008: 40-41).

Orta Anadolu'da Hıristiyan Hac Yolları

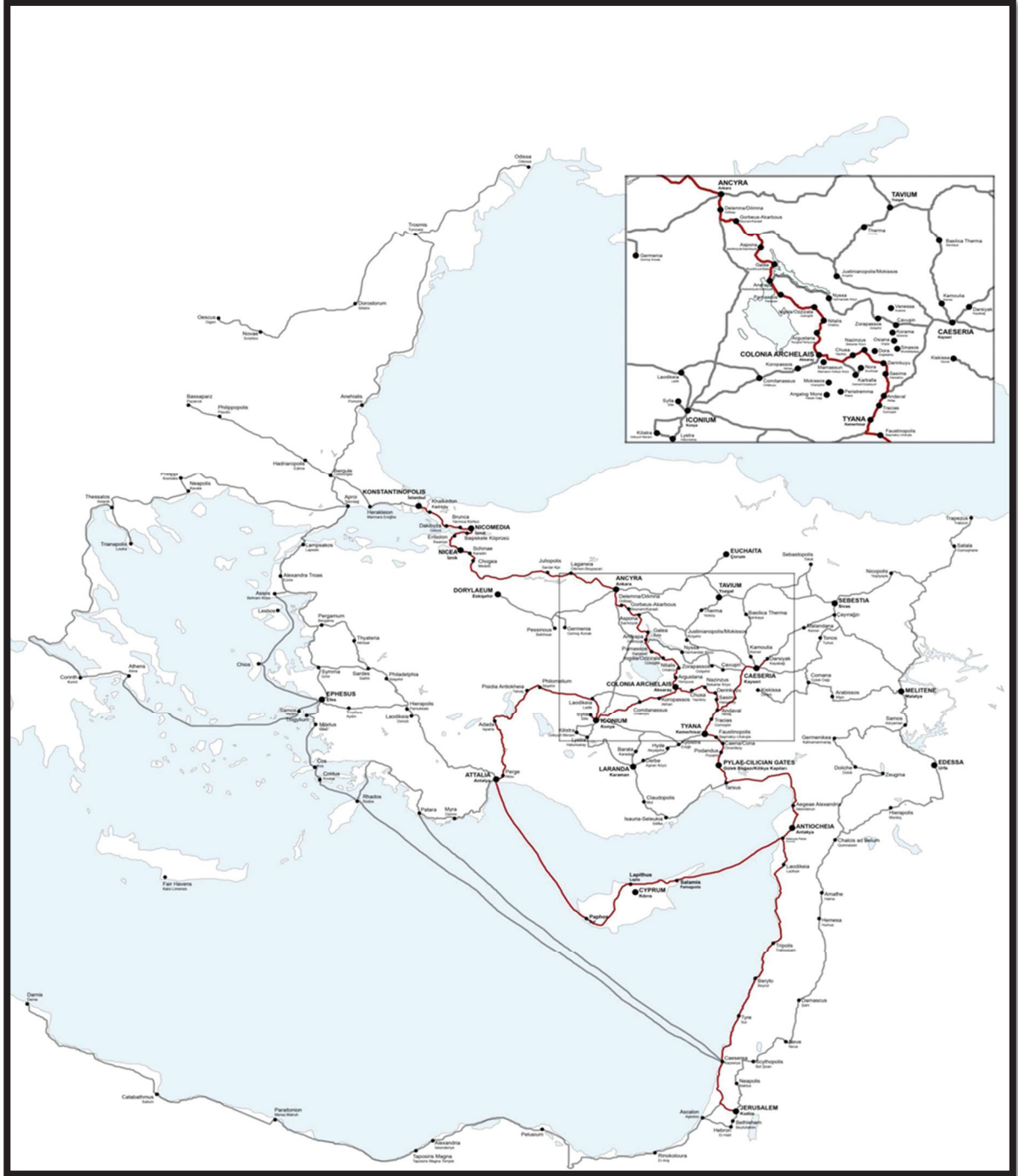
Anadolu'da hac rotası üzerinde bulunan önemli merkezler: Konstantinopolis (İstanbul), Khalkedon (Kadıköy), Nikomedia (İzmit), Nikea (İzmit), Ephesos (Efes, Selçuk), Ankyra (Ankara), Iconium (Konya), Kaesareia (Kayseri), Euchaita (Çorum), Hieropolis (Denizli), Khonai, Psidia Antiokheia (Isparta, Yalvaç), Tarsos (Tarsus, Mersin), Seleukeia (Silifke, Mersin), Edessa (Urfa), Myra (Demre), Antiokheia (Antakya). Bunlardan bir bölümü Havarilerin Hıristiyanlığı yaymak için İsa'dan görev alıp, gittikleri yerlerdir (Antiokheia, Ephesos, Psidia Antiokheia, Hieropolis, Edessa). Diğer yerler ise Hıristiyanlıkta önemli olan azizlerin ya da önemli olayların meydana geldiği ve hac rotası üzerinde olan yerlerdir (Keskin, 2018: 896).

Orta Anadolu ya da İç Anadolu olarak adlandırılan bölge Batı-Doğu doğrultusunda Eskişehir'den Sivas'a, Kuzey-Güney doğrultusunda Çankırı'dan Karaman'a uzanır ve Eskişehir, Ankara, Kırıkkale, Çankırı, Yozgat, Konya, Karaman, Kırşehir, Nevşehir, Niğde, Aksaray, Kayseri ve Sivas illerinin tamamını ya da bir kısmını kapsamaktadır. Bu bölge, Bizans döneminde Kapadokya'nın tamamını; Galatya, Lykaonia ve Phrygia'nın ise büyük bir kısmını kapsamaktaydı. Bizans tarihinin Anadolu'daki önemli kentleri arasında olan Sebasteia (Sivas), Caesarea (Kayseri), Ikonion (Konya), Dorylaion (Eskişehir), Ancyra (Ankara), Tyana (Kemerhisar), Mokissos (Viranşehir), Nazianzos (Nenezi), Nyssa (Harmandalı Köyü) gibi kentler de bugün İç Anadolu olarak adlandırdığımız coğrafi bölgenin sınırları içerisinde yer almaktaydı (Tay, 2015:

2). Helena'dan sonra kutsal yerleri ziyaret eden hacılar ve seyyahların notları Orta Anadolu'da Hıristiyanlar için hac merkezlerini belirtmek açısından önemli kaynaklardır. 333 yılında yolculuğa çıkan Bordeaux'lu hacının Galatya ve Kapadokya arası takip ettiği güzergâh, konaklama ve mola yerleri: (Stewart,1887: 12-13).

Tablo 1: Bardeaux itenerarium'da takip edilen güzergâh

<i>City of Ancyra (Ancyra)- 13 miles (20.92 km.)</i>
<i>Change at Dilimnia (Delemna)- 10 miles (16.09 km.)</i>
<i>Halt at Curvuenta (Gorbeus)- 11 miles (17.70 km.)</i>
<i>Change at Aliassus- 13 miles (20.92 km.)</i>
<i>City of Aspona- 18 miles (28.96 km.)</i>
<i>Change at Galea- 13 miles (20.92 km.)</i>
<i>Change at Andrapa- 9 miles(14.48 km.)</i>
<i>Galatya Sınırı ve Kapadokya:</i>
<i>Halt at Parnassus- 13 miles (20.92 km.)</i>
<i>Halt at logola (Ozizala)-16 miles (25.74 km.)</i>
<i>Halt at Nitalis- 18 miles (28.96 km.)</i>
<i>Change at Argustana - 13 miles(20.92 km.)</i>
<i>City of Colonia (Archlelais)-16 miles (25.74 km.)</i>
<i>Change at Momoasson (Mammasun) -12 miles (19.31 km.)</i>
<i>Halt at Anathiango (Nazianzus, Nezini) - 12 miles (19.31 km.)</i>
<i>Change at Chusa - 12 miles (19.31 km.)</i>
<i>Halt at Sasima (Hassa Keui) - 12 miles (19.31.)</i>
<i>Halt at Andavalis (Andaval) —16 miles (25.74 km.)</i>
<i>Here is the villa of Pampatus, from which come the curule horses City of Tyana —18 miles (28.96 km.)</i>
<i>He was born Appollonius the magician</i>
<i>City of Faustinopolis(Pashmakchi) -12 miles (19.31 km.)</i>
<i>Change at Caena -13 miles (20.92 km.)</i>
<i>Halt at Opadandum(Podandus) -12 miles (19.31 km.)</i>
<i>Change at Pylae (Ghulek Boghaz, Cilician Gates)-16 miles(25.74 km.)</i>

Harita 5: Hac Yolları (Şengül, 2019)

Harita 6: Orta Anadolu Hac Yolları (Şengül, 2019)

Anadolu'da Batı'dan Doğu'ya uzanan hac yolunun Thracia, Bithynia ve Galatya üzerinden geçtiği üç temel nokta bulunmaktadır (Nikomedia, Ankyra, Tarsus) (Harita 5). Bu merkezlerden Ancyra (Ankara), Anadolu'nun ortasında askeri ve ticari yolların kesiştiği bir konumunda yer almaktaydı ve yol şebekesinin düğüm noktası olarak, doğrudan doğruya bir bağlantı merkezi niteliğinde olduğu şeklinde yorumlanmıştır (French, 1981: 16). Dördüncü yüzyılda Ankara'nın Galatia eyaletinin başpiskoposluk merkezi olduğu ve burada sırasıyla 314, 358 ve 375 yıllarında üç kilise konseyinin toplandığı bilinmektedir. Hıristiyanlığın yayılmaya başlamasıyla birlikte, Ankara başta Ortodoks ve Arian uyuşmazlığı olmak üzere çeşitli teolojik tartışmaların ve ayrımcı grupların da merkezi haline gelmiştir. Bu şehri Erken Hristiyanlık tarihi açısından önemli kılan iki şehit ise Aziz Clements ve Plato'dur (Serin, 2014: 66).

Ankara sonrasında Mogan gölü doğusundan ilerlenip; Delemna (Delemnia, Dilimnia/Gölbaşı yakınları), Gorbeus-Akarbous (Beynam/Karaali), Aspona (Tuz gölü kuzeyindeki Şedithöyük yakını), Galea (Büyükbiyık yakını, Bala) Andrapa (Keles Höyük) ve Kızılırmak boyundaki Parnassos yerleşimine (Parlasan/Değirmenyolu köyü, Şereflikoçhisar) ulaşılmaktaydı (Harita 5). Parnassos (Parlasan) sonrasında, Nyssa (Nyssa\ Harmandalı köyü), Zoropassos (Gülşehir) Nevşehir (Soanda, Soandos) üzerinden Kayseri'ye ulaşıldığı gibi Andaval (Aktaş) üzerinden de ulaşılabilmekteydi (Harita 5-6).

Parnassos yerleşmeleri (Parlasan/Değirmenyolu köyü) aşıldıktan sonra logola (Ozizala/Üzengilik köyü, Şereflikoçhisar), Nitalis (Ortaköy) ve Argustana (Nurgöz/Yeniyuva köyü) üzerinden Colonia Arkhelais'e (Aksaray) ulaşılmaktaydı. Aksaray sınırlarında takip edilen yol ise Momoasson'dan (Mamasun/Gökçeköy), Nazianzus (Bekarlar Köyü) Chusa (Yazıköy), Sasima (Hassaköy), Andaval (Aktaş), Tyana'ya kadar uzanıyordu (Harita 5-6).

Bordeaux Itinerary'de Colonia Archelais (Aksaray) ve Tyana (Kemerhisar) arasında yer alan Sasima mansio olarak görülmektedir. Niğde'nin 28 km kuzeyinde yer alan ve Osmanlı İmparatorluğu döneminde Hassaköy olarak adlandırılan Sasima'nın Andaval arasındaki mesafenin 16 mil (25.74 km.) olduğunu belirtilmiştir (Stewart, 1887: 13) (Tablo 1). Niğde'nin 28 km kuzeyinde bulunan Sasima'da bulunan Azize Makrina kilisesi'nin Makrine manastırı olduğu

ve manastır döneminden önce ise; Eugenios, Mardarios, Auxentios, Orest, Eustratios adında beş martyr adına hastane olarak kullanıldığı ve şifa arayanların merkezi olduğu belirtilir (Rott, 1908: 143).

Kapadokya 372 yılında ikiye ayrılarak Nazianzoslu Gregorius yönetiminde Tyana'ya bağlı piskoposluk merkezi olmuştur. Ayrıca Sasima 53 yıllarında Hıristiyanlığı yaymak üzere yola çıkan Aziz Paulus'un Andaval (Aktaş), Limnai (Gölcük), Karballa (Güzelyurt), Ihlara ve Aksaray yörelerinde Hıristiyanlığın yayılması için çalıştığı yerler arasında bulunmaktadır. Aksaray'a bağlı Güzelyurt (Gelveri) ilçesinde Niğde sınırındaki Sivrihisar Köyü'nün 2 km doğusunda yer alan Kızıl Kilise duvarlarına hacılar tarafından kazınmış haç motifleri bulunmaktadır (Fotoğraf 3). Kilise'nin kuzeyinden geçen antik yol Bizans döneminde Konstantinopolis (İstanbul)'ten Antioch (Antakya)'e ulaşmak için kullanılan askeri güzergâhtır (Harita 5). 330-390 tarihlerinde yaşamış olan Kapadokya'lı üç önemli azizlerden biri olan Nazianzoslu Gregorius'un burada gömüldüğü ve ona ithaf edildiği öne sürülmektedir (Harita 5) (Rott, 1908: 276- 285). Ancak W. Ramsay ve G.L. Bell, Kızıl kilisenin bir mezar kilisesi değil, önemli bir hac yolunda yer alması nedeniyle hac kilisesi olduğunu belirtirler (Çelebioğlu, 2008: 156).

Fotoğraf 2: Kızıl Kilise (Çelebioğlu, 2008)

Fotoğraf 3: Haç Motifi, Kızıl Kilise (Çelebioğlu, 2008)

Bu güzergâh üzerinde bulunan diğer hac merkezi de Aksaray ilinde Karballa (Gelveri/Güzelyurt)'dır. Ankara'dan doğuya giden yollarda Karballa (Güzelyurt)'yı, Nazianzos içerisinde yer alan küçük bir köy olarak belirtilmiştir (Ramsay, 1960: 315). Nazianzos Bordeaux Itinerary'de Anathiango adında ve konaklama yeri olarak Tyana'ya 24 mil (38.62 km.) uzaklıkta belirtilmiştir Antonine Itinerary'de ise Nantianulus olarak belirtilmiştir (French, 1981: 10-22; Stewart, 1887: 13). Bir Hıristiyan köyü olan Nazianzos'da kayadan oyulmuş küçük kiliseler ve Aziz Gregorius'a ait olan kutsal emanetler bulunan bir kilise vardı (Ramsay, 1960: 315). Arhimandrit I. Pandelimonidilis'in 1881 tarihli el yazmasında Hagios Gregorios Kilisesi'nin inşa kitabesinde banisinin Nazianzoslu Gregorius olduğu ve 385 yılında Gregorius'un da olduğu bir toplantıda haçın bir parçasının kiliseye hediye edildiğini yazar. 1924 yılında camiye çevrilmiş olan yapının günümüzdeki adı Kilise Cami'dir (Pekak, 1994: 125) (Fotoğraf 4). Ayrıca Nazianzoslu Gregorius, 125. mektubunda Arianzos'ta Dathousa (Eylül) ayının 22. günü şehitler için bir yortu yapıldığından ve barındırdığı kutsallıktan dolayı mutlaka ziyaret edilmesi tavsiyesinde bulunur (Ramsay, 1960: 315).

Fotoğraf 4: Güzelyurt Hagios Gregorios Theologos Kilisesi

Bordeaux İtinerary'de Galatya ve Kapadokya güzergâhının listelendiği kısımda Andaval, Colonia Archelais olarak belirtilerek Aksaray sınırları içinde konaklama yeri (mansio) olarak geçmektedir ve 16 mil (25.74 km.) olarak verilmiştir (Stewart, 1887: 13) (Tablo 1). Kilise'nin bulunduğu bu yol Konstantinopolis'ten Kilikya Pylai (Gülek Boğazı)'ne giden stratejik yol üzerindedir (Hild ve Restle, 1981: 140) (Harita 5).

1837 yılında Anadolu'yu gezmeye başlayan seyyah W.J. Hamilton 1842 tarihli seyahatnamesinde Niğde'nin 8 km doğusunda yer alan Andaval (Aktaş)'da Konstantin adına yapılmış bir kilise olduğundan bahseder (Hamilton, 1842: 297). Yapının ilk planını çizen Strzygowski, kiliseyi Ajos Konstantinos olarak adlandırmıştır ve rivayete göre, Kudüs yolculuğu sırasında Helena'nın yaptırdığını söyler (Pekak, 2016: 105). Aynı zamanda N. ve M. Thierry de 326 yılında Helena'nın kutsal topaklara yaptığı ziyaret sırasında bu kiliseyi inşa ettirdiğinden bahsetmektedir (Thierry-Thierry, 1963: 29-30). Günümüzde Konstantin ve Helena kilisesi olarak bilinen ve birçok kez onarım görmüş olan kilisenin araştırmacılar tarafından 5. ve 6. yüzyıla tarihlenip Helena tarafından yaptırıldığı şüpheli görünse de; daha sonraki dönemlerde bu alanın hacılar tarafından sık ziyaret edilip, kutsal bir alana dönüştüğü kilise duvarlarına hacılar tarafından kazınmış haçlardan anlaşılmaktadır (Pekak, 2016: 105) (Fotoğraf 5). Helena'nın Andaval'a uğradığı göz önüne alındığında Helena'dan sonra bu yolu kullanan hacıların da yol rehberlerinde yer alması gidiş yolunda bu yolu kullandığını ortaya koymaktadır. Muhtemelen Helena Kudüs'e giderken Colonia Archelais (Aksaray) bağlantı yolundan Caeseria (Kayseri)'ya geçmiş olmalıdır (Harita 5).

Fotoğraf 5: Andaval Konstantin ve Helena Kilisesi kuzey çephesinde kazıma haçlar (Nalçacı, 2010)

Seyyah Texier'in belirttiğine göre, Kudüs'e gitmek için Anadolu'dan geçen Helena Caeserea (Kayseri)'da uzun süre durmuş ve Taxiarque (Taksiarhis/Darsiyak) manastırını yaptırmıştır. İlk taşını Helena'nın koyduğuna inanılan kiliseyi rivayete göre Helena rüyasında Hz.

Mikail'in o yere bir kilise yapmasını söylemesi üzerine yaptırmıştır. Kilise adını orijinal pencelerinin birinde yer alan sarı şeffaf bir taştan almıştır. Konstantinopolis (İstanbul) 'ten Suriye'ye gittiği sırada rahiplerin aktarımına göre rüyasında kilise inşa etmesi söylenen Helena lapis specularis parçası bir taşın olduğu yerde kilisenin konumunu belirlemiştir (Hamilton 1842: 264-265; Hild-Restle, 1981: 293; Texier, 2002: 41). Seyahatnamesinde benzer notları düşen Hamilton, köyün günümüzdeki adının Kayabağ olduğu; geçmişte Darsiyak/Yanartaş adını taşıyan yerde Konstantin'in annesi Helena tarafından yaptırılmış küçük bir kilise olduğu ve 1835 depremde yıkılıp yerine yenisinin yapıldığından söz eder. İmparatoriçenin Kudüs'e yaptığı bu yolculukta Anadolu'yu zorluklar içinde geçmesi ve Caesarea (Kayseri)'da durması, bu bölgenin Hıristiyanlık merkezi olmasından kaynaklanmaktadır (Texier, 2002: 42).

Helena 327 yılında Kudüs yolculuğu dönüşünde Kıbrıs'a uğrar ve Larnaka'nın 23 kilometre batısındaki Olimpos Dağı'nın zirvesinde Stavrovouni Manastırı ve Tokhni Kilisesini inşa ettirir; hatta rivayete göre İsa'nın gerildiği gerçek haçın parçalarını da kiliseye bağışlar (Hill, 1940: 246) (Fotoğraf 6). Bu bağlamda Helena Konstantinopolis (İstanbul) üzerinden Roma'ya dönüş yolunda Aziz Paulus'un yolculuğunda uğradığı Akdeniz yolunu kullanmış olmalıdır. Kudüs'ten sonra muhtemelen Antiocheia (Antakya)'ya uğramıştır (Harita 5).

Fotoğraf 6: Stavrovouni Manastırı (www.cyprusisland.net)

Antiocheia (Antakya)'da kaldığı sürece içerisinde piskopos Eusthatius, Helena'ya daha önceki düşük statüsü hakkında hakarete bulunmuş ve bu durum 327 yılında Antakya konsili'nde dile getirilerek piskoposun görevden alınmış olması buraya uğradığını doğrular (Drijvers, 1992: 71). Antakya üzerinden dönüş sebebi İsa'nın ilk havarisi Aziz Petrus'un İsa'nın öğretilerini yaymak amacıyla Antakya'ya (Hatay) gelip Habibi Neccar Dağı eteğinde bir mağarada ilk vaazını vermesi ve İsa'ya inananlara ilk Hıristiyan (Hıristos) denilen yer olmasıdır (Keskin, 2018: 889). Antiocheia (Antakya) sonrasında Aziz Paulus gibi Kıbrıs'ta Salamis ve Paphos üzerinden Attalia (Antalya)'ya ulaşmış olması mümkündür. Attalia (Antalya)'dan sonra Perge, Psidia Antiocheia (Yalvaç) üzerinden Iconium (Konya)'ya uğramıştır (Harita 5).

Helena 327'de Konya'nın Sille İlçesi'ne uğramış ve kiliseleri ziyaret ederek burada bir kilise yaptırmış, kilisenin temel atma törenine bizzat katılmıştır. Günümüzde Aya Eleni olarak anılan ve 1833 yılında onarım görmüş olan kilisenin kitabesinde banisinin Helena olduğu ve 327 yılında Mikhail Arkhangelos (başmelek) adına yaptırıldığı yazmaktadır (Eyice, 1966: 158-159; Belke-Restle, 1984: 225; Konyalı, 2007: 704) (Fotoğraf 7). Aziz Paulus da Barnabas ile Yalvaç'tan ayrıldıktan sonra Ladik yolunu takip ederek doğu ticaret yolu üzerinden Konya'ya geçmiş ve halka vaazlar vererek Konya ve çevresinin Hıristiyanlık ile tanışmasını sağlamıştır (Hamilton, 1842: 210).

Fotoğraf 7: Aya Eleni Lilisesi, Sille

Helena'nın dönüş yolunda Kıbrıs ve Konya'ya uğraması gidiş yolunda Roma askeri yolunu kullandığını; dönüşte ise Aziz Paulus'un misyon yolculuğu dönüşünde geçtiği Akdeniz yolunu kullanarak daha sonra kara yolu ile devam ettiğini göstermektedir (Harita 5).

Andaval sonrası Tyana (Kemerhisar)'dan Faustinospolis (Başmakçı köyü), Caena (Cona/Ömerliköyü), Podandos (Pozantı) Kilikiai Pylae (Kilikya kapıları, Gülek boğazı), Tarsos (Tarsus), Alexandria (İskenderun), Antiocheia (Antakya) 'ya buradan da Kudüs'e ulaşılmaktaydı (Harita 5).

Andaval'dan sonra ise yolun 16 mil (25.74 km.) mesafede Tyana (Kemerhisar)'ya kadar uzandığı görülmektedir (Stewart, 1887: 13). Önce Yazıhöyüğe, buradan Gölcüğe ve sonra Yeniköy (Andaval Kilisesi'nin yeri) üzerinden Nevşehir-Niğde arasında bugün uzanan modern karayolunu takip ederek Niğde Kemerhisar'a ulaşılır. Kemerhisar'dan güneye doğru görülen hiçbir kalıntı yoktur ancak Toroslar'ın eteklerine uzanan bir yol yüzeyi hemen göze çarpar. Yol çizgisi Niğde-Tarsus karayoluna kadar modern yol çizgisi ile aynı yerde uzanır (French, 1981: 22) (Harita 5). 325 İznik (Nikaea) Konsili'ne katılan Kemerhisar (Tyana) piskoposluğu ve diyakozunun katılması bölgede yerleşik bir Hıristiyan cemaatin olduğunu gösterir (Ötügen, 1987: 13). Tyana, Hamilton'un seyahatnamesinde ve Bordeaux İtinerary'de Apollonius'un doğduğu yer olarak belirtilmiştir (Hamilton, 1842: 342; Stewart, 1887: 13) (Tablo 1). Tyana'nın bir piskoposluk merkezi olması, Anadolu'yu Gülek Boğazı ile Akdeniz'e bağlayan önemli ticaret ve Roma askeri yolu üzerinde bulunmasından dolayı hac yolunun önemli merkezleri arasında yer almıştır.

Parnassos (Parlasan) sonrasında, Nyssa (Nyssa\ Harmandalı köyü), Zoropassos (Gülşehir) Nevşehir (Soanda, Soandos) üzerinden Kayseri'ye ulaşıldığı gibi Andaval (Aktaş) üzerinden de ulaşılabilirdi. Caesarea (Kayseri) Kapadokya'nın piskoposluk merkezi olan Basilicia Therma'yı içine alan Tavium ve diğer piskoposluk merkezi Sebastia (Sivas)'a bağlantı yolu sağlar (Harita 5-6).

Sasima, Kapadokya'nın 372 yılında ikiye ayrılması ile Nazianzoslu Gregorius yönetiminde Tyana'ya bağlı piskoposluk merkezi olmuştur. Ayrıca Sasima 53 yıllarında Hıristiyanlığı yaymak üzere yola çıkan Havarî Aziz Paulus'un Kapadokya bölgesinde Andaval (Aktaş), Limnai (Gölcük), Karballa (Güzelyurt), İhlara ve Aksaray yörelerinde Hıristiyanlığın yayılması için çalıştığı yerler arasında bulunmaktadır.

Hıristiyanlığı yayma sürecinde Konya'dan sonra Lystra, buradan da Karadağ'daki Derbe'ye geçen Aziz Paulus'un İsa'nın öğretilerini yaydığı bölge olan Derbe ve çevresinde dördüncü ve dokuzuncu yüzyıllara tarihlenen kiliseler, manastırlar, anıt mezarlar inşa edilmiştir. Karaman'ın 50 km kuzeyinde Karadağ'ın eteklerinde yer alan ve günümüzde Binbir Kilise olarak anılan bu bölge Hıristiyanlıkta önemli dini merkezden birisi olmuştur. Ramsay ve Bell

tarafından yirminci yüzyılın başlarında bölgede yapılan araştırmalarda Candar, Kızılhisar, Kızıldağ, Başdağ olarak adlandırılan yerlerde Binbir Kilise kalıntılarında rastlanmıştır (Ramsay-Bell, 1909: 279).

Orta Anadolu'da hac yolunu Aziz Paulus'un takip ettiği ve muhtemelen Helena'nın da geçmiş olduğu güzergâh olan Kilikya sınırında Tarsus, Mersin, Mut'da Alahan Manastırı'na kadar uzatmak mümkündür. Tyana (Kemerhisar)'dan Kudüs'e uzanan güzergâha döndüğümüzde ise Tyana (Kemerhisar), Faustinopolis (Başmakçı köyü), Caena (Cona/Ömerliköyü), Podandos (Pozanti) Kilikia Pylae (Kilikya kapıları, Gülek boğazı), Tarsos (Tarsus), Alexandria (İskenderun) rotası takip edilerek Antiocheia (Antakya)'ya, buradan da Kudüs'e ulaşılmaktaydı (Harita 5-6).

Sonuç

Hıristiyanlar, İsa'nın doğduğu ve çarmıha gerildiği kutsal kabul edilen Kudüs'e, aziz ve azizelerin öldüğü yerler ile röliklerinin muhafaza edildiği yerlere, piskoposluk merkezleri ve konsil toplantılarının geçtiği yerlere hac ziyareti gerçekleştirmiştir. Avrupa'dan yola çıkan Hıristiyan hacılar Jerusalem (Kudüs)'e gitmek için İstanbul-Suriye arasındaki Roma resmi ana yolu üzerinden Konstantinopolis (İstanbul)-Antiocheia (Antakya) arası karayolunu kullanmışlardır. Roma'dan yolculuğa çıkıp, Kudüs'e gidişte Konstantinopolis (İstanbul)'e ulaşan ilk hacı Helena da aynı yolu kullanmıştır. Hac ziyareti sırasında (326-328) Niğde Andaval Köyü içerisinde yer alan Kilisesi'nin banisi olması ve Andaval'ın Bordeaux'lu hacının İtinerariumu'nda konaklama yeri olarak geçmesi, yolculuğu sırasında Kayseri'de Darsiyak Kilisesi'ni yaptırdığı rivayetleri ve muhtemelen yolculuğunun dönüşünde Konya Sille'ye uğraması ve burada bir kilise inşa ettirmesi yine dönüşte Hıristiyanlık'taki ilk kiliseyi barındıran ve Kudüs'ten sonra ikinci önemli şehir olan Antakya'ya uğraması Orta Anadolu'da yol güzergâhındaki diğer hac merkezlerine de uğramış olabileceğini göstermektedir. Helena'nın Kudüs yolculuğundan çok kısa bir süre sonra 333 yılında Bordeaux'lu kimliği bilinmeyen bir hacının kaleme aldığı İtinerarium, muhtemelen Anadolu'da Helena'nın izlediği rotayı takip eder. Helena'nın Kıbrıs ve Konya'da kilise inşa ettirmesi ve Antakya'ya uğraması dönüşte Aziz Paulus'un misyon yolculukları sırasında kullandığı Akdeniz yolunu kullandığını ortaya koyar (Harita 5).

Anadolu'da batı'dan doğu'ya uzanan hac yolunun, Thracia, Bithynia ve Galatya üzerinden geçtiği üç temel nokta bulunmaktadır (Nikomedia, Ancyra, Tarsus). Hıristiyan hacıların Anadolu'da kullandığı Konstantinopolis (İstanbul)'ten Chalkedon (Üsküdar), Nicomedia (İzmit), Nicaea (İzmit), Ancyra (Ankara)'ya, oradan Tarsus, Antiochia (Antakya)'ya ve daha ileride Kudüs'e kadar uzanan yol Roma Dönemi'nde ana yol olup, Konstantinopolis (İstanbul)-Antiochia (Antakya) arası Jerusalem (Kudüs)'e gidebilmek için hacıların kullandığı başlıca karayolu olmuştur (Harita 5). Helena'dan sonra yolculuğa çıkan hacıların notları ve yol haritalarında yer alan güzergâh ve Roma dönemi askeri yolları, Aziz Paulus'un yoculuğu ve Helena'nın ziyaret edip, kilise inşa ettirdiği yerler üzerinden yola çıkarak Orta Anadolu'daki hac merkezleri Ankara, Mokissos (Viranşehir), Nazianzos (Nenezi), Nyssa (Harmandalı Köyü), Sivrihisar, Güzel-yurt, Niğde Andaval (Aktaş), Sasima (Hassaköy), Tyana (Kemerhisar), Göreme, Avcılar, Ihlara, Kayseri, Konya, Sille, Derbe, Karaman, Barata, Karadağ, (Yozgat), Sivas'ı kapsamaktadır. Bu merkezleri içine alan güzergâhı Kilikya sınırına kadar uzatıp, Aziz Paulus'un takip ettiği ve muhtemelen Helena'nın da geçmiş olduğu güzergâh olan Kilikya sınırında Tarsus, Mersin, Mut'da Alahan Manastırı'na kadar uzatmak mümkündür. Andaval sonrası Tyana (Kemerhisar)'dan Faustinopolis (Başmakçı köyü), Caena (Cona/Ömerliköyü), Podandos (Pozanti) Kilikia Pylae (Kilikya kapıları, Gülek boğazı), Tarsos (Tarsus), Alexandria (İskenderun), Antiocheia (Antakya) 'ya buradan da Kudüs'e ulaşılmaktaydı (Harita 5).

YAZARLARIN KATKI DÜZEYLERİ: Birinci Yazar %100.

ETİK KOMİTE ONAYI: Çalışmada etik kurul iznine gerek yoktur.

FİNANSAL DESTEK: Çalışmada finansal destek alınmamıştır.

ÇIKAR ÇATIŞMASI: Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKLAR

- ARSLAN, A. (2012). *Egeria'nın Hac Yolculuğu*. Ankara: Alter Yayıncılık.
- AKYÜREK, E. (1998). "M.S. IV.-XI. yüzyıllar: Kapadokya'daki Bizans", Kapadokya, İstanbul: Ayhan Şahenk Vakfı, 226-395.
- BALDWIN, W.M. (1969). (Editör), *A History of the Crusades: The First Hundred Years*, Volume I, London: The University of Wisconsin Press, 280-307.
- BELKE, K., RESTLE, M. (1984). *Galatien und Lykaonien (Tabula Imperii Byzantini 4)*, Wien.
- ÇELEBİOĞLU, B. AĞIRYILMAZ, İ. (2008). "Kapadokya'da Kızıl Kilise". Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Dergisi, (3/2), 155-161.
- DRIJVERS, W. J. (1992). *Helena Augusta The Mother of Constantine the Great and the Legend of Her Finding of the True Cross*, New York, Köln, E.J. Brill: Leiden.
- EUSEBIUS (1999). *Life of Constantine* (çev. Averil Cameron ve Stuart G.Hall), Oxford: Clarendon Press.
- EYİCE, S. (1966). "Konya ile Sille Arasında Akmanastır". Şarkiyat Mecmuası, 6: 135-160.
- FRENCH, D. H. (1981). *Roman Roads and Milestones of Asia Minor, Volume 1 (The Pilgrim's Road, Roma Çağında Küçük Asya'daki Yollar ve Miltaşları, Fasikül 1 (Hacı Yolu)*, Ankara: British Institute of Archeology.
- FRENCH, D., H. (2016). *Roman Roads & Milestones of Asia Minor*, Ankara: British Institute.
- FOSS, C. (2002). "Pilgrimage in Medieval Asia Minor". Dumberton Oaks Papers, 56, 121-151.
- GOSCH, S., STEARNS, P. (2007). *Premodern Travel in World History*. New York: Roudledge.
- HAMILTON, W.J. (1842). *Researches in Asia Minor Pontus and Armenia; With Some Account of Their Antiquities and Geology*, Volume 2, London.
- HILD, F., RESTLE, M. (1981). *Kappadokien (Kappadokia, Charsianon, Sebastia und Lykandos) Tabula Impreii Byzantini I, II*, Wien.
- HILL, G. (1940). *A History of Cyprus*, Vol I, Cambridge University Press
- KESKİN, E. (2018). "Doğu İmparatorluğu Dönemi'nde Anadolu'dan Kudüs'e Uzanan İnanç Yolculuğu", Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 13/8, 883-900.
- KOCH, G. (2007). *Erken Hıristiyan Sanatı*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- KOÇ UNIVERSITY RESEARCH CENTER (2008). *Egeria: Mediterranean Medieval places of pilgrimage: network for the documentation, preservation and enhancement of monuments in the Euromediterranean area*, Hellenic Ministry of Culture, Directorate of Byzantine and Post-byzantine Antiquities, Athens.
- KONYALI, İ. H. (2007). *Konya Tarihi*, Konya Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Konya.
- KÜÇÜK, M. A. (2013). *İnanç Turizmi Açısından Türkiye'de Dini Mekânlar: Yahudilik- Hıristiyanlık Örneği*, Ankara: Berikan Yayınevi.
- MARAVAL, P. (2002). "The Earliest Phase of Christian Pilgrimage in the Near East (before the 7th Century)". Dumbarton Oaks Papers, Vol. 56, 63-74.
- MARAVAL, P. (2008). "The Development of Holy Sites in the Byzantine Orient Between the 4th and the 7th Century", *Egeria: Mediterranean Medieval places of pilgrimage: network for the documentation, preservation and enhancement of monuments in the Euromediterranean area*, Hellenic Ministry of Culture, Directorate of Byzantine and Post-byzantine Antiquities, Athens.
- NALÇACI, F. (2010). Niğde, Aktaş (Andaval) köyündeki Konstantinos ve Helena Kilisesi duvar resimleri, *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara.
- NESBITT, J. W. (2003). *Byzantine Authors: Literary Activities And Preoccupations*, Brill, Leiden.
- NORWICH, J. J. (2013). *Bizans I-II-III*, Çeviren: Koyukan H., Riegel Selen, I. Baskı, İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- OUSTERHOUT, R. (2008). "Pilgrimage Architecture", *Egeria*, Directorate of Byzantine & Postbyzantine Monuments Antiquities.
- ÖTÜKEN, Y. (1987). *Göreme*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- PEKAK, S. (1994). "Güzelyurt'ta (Gelveri) Bulunan Bizans/Post Bizans dönemi Kiliseleri 2", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 11/1-2, 177-216.
- PEKAK, S. (2016). "Niğde-Andaval (Aktaş)'daki Konstantin- Helena Kilisesi". *Sanat Tarihi Dergisi*, 9 (9), 103.

- RAMSAY, W.M. (1960). *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*. (çev. Mihri Pektaş), İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- RAMSAY, W.M., BELL G., (1909), *The Thousand and one Churches*, London.
- ROTT, H. (1908). *Kleinasiatische Denkmäler aus Pisidien, Pamphylien Kappadokien und Lykien*, Leipzig.
- RUNCIMAN, S. (1969). "The Pilgrimages to Palestine before 1095". A History of Crusades: The First Crusade and the Kingdom of Jerusalem (Ed.Baldwin, M.W.). Volume 1, Penguin Books, England, 68-78.
- SERİN, U. (2014). "Bizans Ankarası ve Kaybolan Bir Kültür Mirası: St. Clement Kilisesi", Department of Architecture, METU, (31/2), 65-92.
- STEWART, A. (1887). *Itinerary Bordeaux to Jerusalem 'The Bordeaux Pilgrim 333 A.D.*, London: Adelphy.
- TALBOT, A. M. (2008). "Pilgrimage In The Eastern Mediterranean Between The 7th and 15th Centuries", *Egeria*, Directorate of Byzantine & Postbyzantine Monuments Antiquitie.
- TEXIER, C. (2002). *Küçük Asya (Asie Mineure)*, (çev. Ali Suat, Kazım Kopruman ve Musa Yıldız), Cilt II-III, Ankara: Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmet Vakfı.
- THIERRY, N., THIERRY, M. (1963). *Nouvelles Eglises Rupestres de Cappadoce. Région du Hasan Dağı*. Paris.
- TIMOTHY, E. G. (1991). "Helena". The Oxford Dictionary of Byzantium, Volume II, 909.
- TAY (TÜRKİYE ARKEOLOJİK YERLEŞMELERİ POJESİ). (2015). *Bizans, İç Anadolu*, 8, Ankara: Matis Matbaa.
- VİKAN, G. (1982). *Byzantine Pilgrimage Art*, Dumbarton Oaks, Washington: Trustees for Harvard University.